

כיצד הפכה התושב"ע לתורה שבכתב?

תוכן

- 2.....סקירה הסטורית של הוראת התושב"ע
- 2.....תקופת המקרא והשינויים בזמן חז"ל
- 2.....התוכן הנלמד וסדרו
- 2.....השינוי בפורמט החינוכי
- 4.....כתיבת התורה שבע"פ- הפתרון הדיקטטי הראשון
- 5.....פתרוננו של רבי
- 5.....מי ילמד גמרא?
- 6.....תגובות ל"בעיות" לימוד הגמרא
- 6.....יהדות ספרד- נטישת התלמוד
- 7.....מה היה אילו?
- 7.....המצב ב"אשכנז"
- 7.....רש"י
- 8.....התוס'
- 8.....תופעות לוואי לפתרונות
- 9.....פתרון משנה- שינוי הגדרת התכלית
- 9.....העת החדשה
- 10.....בעיות המיוחדות להוראת התושב"ע בכלל והגמרא בפרט
- 11.....פתרונות שונים שהוצעו לבעיות השונות
- 12.....בבליוגרפיה

מכיוון שיש הרבה חפיפה בין המאמרים השונים וזמני קצר אני אשתדל לסכם כאן במשולב את **מכלול** העניינים בהתייחס לנקודות המחלוקת בין המחברים. בין לבין אוסיף גם תובנות משלי ומשל מקורות אחרים שיצא לי ללומדם כך שיתכן והיו כאן דברים ש"לא שמעתם אוזן מעולם" ואין לתלותם אלא בי. במהלך העובדה הבחנתי **ששאלות** רבות שנחשבו כבנות העת החדשה יסודותיהן כבר בימי חז"ל והראשונים וגם הפתרונות השונים שהציעו חוקרים בני ימנו כבר נוסו בקהילות ישראל בעבר. וכמליצת החכם "מה שִׁהְיָה הוא שִׁהְיָה ומה שִׁנְעָשָׂה הוא שִׁנְעָשָׂה ואין כל חֵדֶשׁ פִּסְחַת הַשָּׁמַשׁ: יֵשׁ דָּבָר שִׁיאֲמַר רֹאֶה זֶה חֲדָשׁ הוא כְּבָר הָיָה לַעֲלָמִים אֲשֶׁר הָיָה מִלְפָּנָיו". ואם כי גזר שם ש"אין זכרון לראשונים וגם לאחרונים שִׁהְיָה לֹא יִהְיָה לָהֶם זְכָרוֹן עִם שִׁהְיָה לְאַחֲרֵנָה:" נראה שלא נאמר זה אלא על דרך הכלל אבל החוקר הפרטי יכול ללמוד מן העבר חכמת הראשונים וכך ננסה לעשות כאן בעזרת החונן לאדם דעת.

הסיכום כולל את הנושאים הבאים:

- סקירה היסטורית של הוראת התושב"ע
- גישות שונות לחינוך הדתי בכלל ומקומם של לימודי הקודש בפרט
- בעיות המיוחדות להוראת התושב"ע בכלל והגמרא בפרט
- פתרונות שונים שהוצעו לבעיות שלעיל

סקירה היסטורית של הוראת התושב"ע

הוראת התושב"ע בעמ"י עברה תהליכים שונים ושינויים רבים כאשר המצב שהיה בזמן המקרא השתנה בימי חז"ל ושוב השתנה בימי הראשונים ושב ושינה צורה לקראת סוף ימי הביניים, עבר שינויים נוספים בעת החדשה והגיע למצב זר ומוזר בדורות האחרונים.

השינויים היו הן בחומר הלימוד והן בהתאמתו לרמת התלמידים, שינויים מסוימים חלו גם במוטיבציה של התלמידים והמורים (מלמדים) בלימוד והוראת התושב"ע וכפי שנראה להלן.

תקופת המקרא והשינויים בזמן חז"ל

התוכן הנלמד וסדרו

כידוע הדריכו חז"ל¹ שהדרך הנכונה ללימוד התורה מתחילה בידיעה מושלמת של התורה שבכתב עוברת לבקיאות בע"פ בכל הש"ס משניות, עם ההסברים הפשטיים הנצרכים להבנת הדברים, ורק לאחר רכישת שני היסודות הנ"ל מגיעה ללימוד המעמיק של הגמרא, שלב שבאידיאל שלו אמור להמשיך לאורך כל חייו של החניך משהחל בו בגיל 15 ועד זקנתו.

השינוי בפורמט החינוכי

האמונים על יישום הוראת החומר הנ"ל היו עפ"י התורה² האבות והסבים (מובן שכלכלית יותר הגיוני שהאב יהיה בשדה ואילו הסב יחנך). אומנם כמובן ששיטה זו לא פתרה את בעיית חוסר הזמן³ של ההורים כמחנכים וע"כ יצא שכר האווירה החינוכית בהפסד פניות⁴ המחנך לביצוע חובתו.

ע"כ באה הרפורמה שהעבירה את האחריות על החינוך לציבור ובכך איפשרה את לימוד התורה גם לילדים שהוריהם היו עסוקים בפרנסת הבית (מסתבר שזה היה יותר מ-99% מהאוכלוסיה) ולא היו פנויים לקיים את מצוותם ללמד הבנים תורה.

ברפורמת החינוך של יהושע בן גמלא⁵ עברה האחריות על "מצוות הת"ת" לציבור, והחינוך הפך צורתו מפורמט של לימוד פרטני ללימוד בקבוצות בגדלים שונים. שינוי נוסף היה בדמות המחנך-ממחנך שהיה בן משפחה של החניך, שמחד נהנה מסמכות הורית וכלכלית עליו (וע"כ מעטים

¹ אבות ה' כא'

² קידושין כט'

³ מעניין שדווקא בעת החדשה בעיה זו שוב החלה להוות משקל כבד בהוראה ואדרבה התהפכו היוצרות ובימנו הורים רבים מרגישים שבלא השקעה שלהם בלמידה עם בניהם אין הרבה סיכויים שיצאו להם בנים ת"ח
⁴ הד לבעיה זו נמצא במדרש תנחומא ויקהל: "כשעם ישראל נכנסו לארץ, באה תורה ואמרה לפני הקדוש ברוך הוא: כשיכנסו ישראל לארץ ישראל, זה עוסק בשדהו, זה עוסק בכרמו. תורה, מה תהא עליה? אמר לה: יש לי זיווג שאני מזווג לך ושבתי שמו. שהם בטלין ממלאכתם ועוסקין בך." אומנם לפי המדרש הפתרון לבעיית חסרון הזמן הינם הימים האסורים במלאכה אך ברור שאי אפשר באמת ללמד תורה לילדים כאשר זה נעשה רק פעם בשבעה ימים ולזמן מוגבל, פרק זמן כזה בקושי יש בו כדי ללמד את המקרא וודאי שאין בו מספיק להעברת כל תכני התושב"ע.

⁵ ב"ב כא א

הסיכויים שיתקל ב"בעיות משמעת"⁶ ומאידך בד"כ נהנה החניך גם מחיבתו הגלויה והידועה של אב לבנו, דבר זה בהחלט היה בו אפשרות ליצירת האווירה החינוכית המיטבית כדי לאפשר למידה במינימום הפרעות. למחנך שהינו שכיר מקצועי של הקהילה שאין לו בד"כ זיקה משפחתית לתלמידים מחד אך יש לו לרוב ייתרון מקצועי בהוראה מאידך.

בשלב זה הרווח היה כמעט מוחלט שהרי המחנך עדיין היה דמות סמכותית שהיה יכול להטיל אימתו על תלמידיו ובכך נשמרה אווירה נקיה יחסית מהפרעות לימודיות, ומצד שני היה למחנך המקצועי ייתרון גדול על האב מצד היותו איש מקצוע הנתון בתחרות⁷ עם מלמדים אחרים על הזכות ללמד את בני הקהילה. מקצועיות זו גם דרשה ממנו לקבוע סדר יומו ועיסוקו בדבר אחד בלבד - הוראת התורה. כך יצא שהאווירה נותרה מעודדת למידה ואילו איכות המחנכים עלתה ברוב המקרים. אם נוסיף לכך את העובדה ש"אין מבטלין תינוקות" לשום דבר ובשום יום מימי השבוע⁸ מלימודם, הרי שיש כאן מערכת חינוכית שיש ביכולתה אכן להביא לתוצאות מרשימות מבחינת ידיעת המקצוע הנלמד.

אומנם חסרון מסוים היה באיבוד⁹ מימד החיבה שבלימוד, שהרי בעוד שלאב יש תערוכת¹⁰ של אהבה¹¹ ואימה על הבן אצל המחנכים המקצועיים הנטיה הטבעית¹² הינה לשמר את המשמעת בדרך של אימה בעיקר, ובכך נקבעת בנפשו של החניך רתיעה מהלימוד וזאת במקום שאהבת התורה של אביו תחדור לעצמות הבן דרך אהבת האב לבנו. אומנם כמובן¹³ שמחנך טוב יודע דברי רבא שאמר: "אם ראית תלמיד שלמודו קשה עליו כברזל - בשביל רבו שאינו מסביר לו פנים"¹⁴ והיה משתדל להראות חיבה לתלמידיו אך המימד הטבעי של אהבת אב לבנו נחסר כאן.

עוד פגם נפל בחינוך הערכי ל"מסירות נפש על הלימוד" שהרי בעוד שהאב היה צריך ללמד בנו למרות שבכך היה מחסיר מפרנסתו ומזמנו היקר כ"כ, אצל המלמד שקיבל משכורתו¹⁵ לא היתה עוד דוגמא אישית שכלה להטביע בנפש החניך את אותה הכרה פנימית של המעמד העליון של לימוד התורה ביחס לשאר עיסוקי האדם. בניגוד לחינוך לאהבת תורה, שכאמור בפסקה הקודמת, שמחנך טוב יכול להעביר לחניכיו אם יש בו אהבת תורה אמיתית, חינוך זה של לימוד למרות הפגיעה בפרנסה היה הרבה יותר קשה כיוון שהיה ניכר לעיני הילדים¹⁶ שיש למחנך "טובת הנאה" מלימודו והוראתו. אומנם עדיין ייתכן ודבר זה נתקן חלקית בראות הבן הטורח הרב שטורח אביו כדי לשלם על לימודו ודוגמה זו היה בה כדי לבסס את חשיבות לימוד התורה בנפשו. אומנם בקהילות שבהן העשירים ממנו את הלימוד לבני העניים היו מרוויחים את הלימוד אך מפסידים את הבנת ערכו, ואילו

⁶ גם כיום הכלי החשוב ביותר שיש למחנך כדי לטפל בבעיות המשמעת הינו "ההורים" בין אם מופעל בצורת מכתב או זימון לברור בכיתה, ברור א"כ שבאופן כללי כמות ההפרעות פוחתת מאוד כשה"הורה" נוכח בכל עת למול עיני החניך, נוסיף לכך את מיעוט התלמידים (גורמים מסיחי למידה) בשיטת ההוראה הזו ונוכח שאכן זו השיטה המוצלחת ביותר מבחינת טיפול בבעיות משמעת (אם כי לא מבחינה פדגוגית וכדלקמן)

⁷ ב"ב שם וכן נפסק להלכה שמותר לפטר מלמד אם נמצא בעיר "זריז ממנו"

⁸ רמב"ם הלכ' ת"ת פ"ב: וי'ושב ומלמדן כל היום כלו ומקצת מן הלילה כדי לחנכן ללמוד ביום ובלילה. ולא יבטלו התינוקות קלל חוץ מערבי שבתות וימים טובים בסוף הימים וימים טובים. אבל בשבת אין קורין בתחלה אצל שו"ת בראשון. ואין מבטלין התינוקות ואפילו לבני בית המקדש:

⁹ רמז לכך נמצא במדרש ילקוט שמעוני לפר' בהעלותך: "שנסעו מהר סיני בשמחה כתינוק הבורח מבית הספר".

¹⁰ אומנם חז"ל למדו שציווי התורה "כבד את אבך ואת אימך" נובע מהעובדה שבד"כ הרגש השולט כלפי האב

הינו יראה אך ציווי התורה על כיבוד וודאי מרמז שגם רגש זה קיים ויש אף לעודדו

¹¹ שבת סו' ב' רש"י: געגועין - ברמור"ט: מגעגע עליו ואינו יכול ליפרד ממנו ורפואה זו לא שייכא בנקבות שאין האב מחבבן כל כך מתחילתן שיהיו מגעגעים עליו:

¹² וכך אף פוסק הרמב"ם כחובה מקצועית: ומפה אותן המלמד להטיל עליהם אימה. ואינו מפה אותם מכת אויב מכת אכזרי. לפיכך לא יקה אותם בשוטים ולא במקלות אלא ברצועה קטנה.

¹³ שהרי כך ההלכה:

¹⁴ סוכה כח' א

¹⁵ הניסיון לקבע ההלכה שחייב ללמד בחינם (ובכך כנראה לפתור הבעיה הנדונה כאן) לא באמת ייושם הלכה

למעשה ובכל אופן וודאי שלא בצורה מערכתית

¹⁶ והרי ברור שדוגמה אישית איננה מה שהמחנך אומר ומנסה להציג אלא מה שרואות עיני המתחנך

קהילות ששכר המלמד היה קשה להם "כקריעת הים" הרוויחו הבנת ערך הלימוד אך הפסידו בד"כ בכמותו.¹⁷

כתיבת התורה שבע"פ- הפתרון הדידקטי הראשון

¹⁸ רבנו הקדוש חבר המשנה. ומימות משה רבנו ועד רבנו הקדוש לא חברו חבור שילמדין אותו ברבים בתורה שבעל פה. אלא בכל דור דור ראש בית דין או נביא שהיה באותו הדור כותב לעצמו זכרון השמועות ששמע מרבותיו והוא מלמד על פה ברבים... וכן היה הדבר תמיד עד רבנו הקדוש. והוא קבץ כל השמועות... וחבר מהכל ספר המשנה. ושינוי לחכמים ברבים ונגלה לכל ישראל וכתבוהו כלם... כדי שלא תשתכח תורה שבעל פה מישראל. ולמה עשה רבנו הקדוש כך ולא הנגיד הדבר כמות שהיה? לפי שראו שילמדין מתמעטין והולכין והצרות מתחדשות ובאות ומלכות רומי פושטת בעולם ומתגברת. וישראל מתגלגלין והולכין לקצוות. חבר חבור אחד להיות ביד כלם כדי שילמדוהו במהרה ולא ישכח. וישב כל ימיו הוא ובית דינו ולמדו המשנה ברבים.

לפי תיאורו של הרמב"ם, בדורו של רבי קבעה ה"וועדה הפדגוגית"¹⁹ ללימודי התושב"ע, שיש בעיה בדרך הוראת התושב"ע, כפי שהייתה מקובלת בידם מימי משה וכפי שקיבלה מפי הגבורה בסיני. התברר שלימוד התושב"ע בעל-פה התאים אולי לתקופות הזוהר והשלווה של העם אך אינו מתאים כלל למציאות של קשיי פרנסה וגזרות מלכות.

לפי ממצאי ה"וועדה" הברורות היו שתיים בלבד: או 'שתשתכח התושב"ע מישראל' או שיעשו שינוי שיקל על הלימוד בצורה שתבטל את חשש שכחת התורה (הגם שבכך ישנו מהדרך שהנחיל לנו הקב"ה בסיני). אומנם בפני מצדדי פתרון ה"בעיה" עמדו חששות כבדים ביותר:

מסתבר שהקושי בלימוד התושב"ע כלל לא היה כשל בצורת ההוראה אלא היה מיועד להיות כזה כאשר בבסיס העניין עומדות ההלכות וההוראות הבאות:

בבלי תמורה יד, ב

א"ר יוחנן: כותבי הלכות כשורף התורה, והלמד מהן - אינו נוטל שכר. דרש ר' יהודה בר נחמני מתורגמניה דר"ל: כתוב אחד אומר כתוב לך את הדברים האלה, וכתוב אחד אומר כי על פי הדברים האלה, לומר לך דברים שעל פה - אי אתה רשאי לאומרן בכתב, ושבתב - אי אתה רשאי לאומרן על פה. ותנא דבי רבי ישמעאל: כתוב לך את הדברים האלה - אלה אתה כותב, אבל אין אתה כותב הלכות!

בבלי חגיגה יג, א

ואמר רבי אמי: אין מוסרין דברי תורה לנכרי

במדבר רבה (וילנא) פרשת נשא פרשה ט

..אמר לו הורקנוס בשביל שלא להושיבה דבר אחד מן התורה איבדה ממנו ג' מאות כור מעשר בכל שנה??
אמר לו ישרפו ד"ת ואל ימסרו לנשים..

בבלי חולין קלג א

אמר רבי זירא אמר רב כל השונה לתלמיד שאינו הגון כזורק אבן למרקוליס!²⁰

¹⁷ בעיה זו של חינוך להבנת ערכה של תורה קשה שבעתיים בדור השפע שלנו שבו לא מקובל "למות מרעב" עבור שום ערך. אומנם "ב"ה" שכר הלימוד שנאלצים ההורים לשלם למוסדות, הנחשבים טובים במיוחד בהוראת התורה, יש בה בחינת התכלית המבוקשת.

¹⁸ הרמב"ם בהקדמתו למשנה תורה

¹⁹ באותו הדור ישבו בוועדה זו רבי ובית דינו, מסתבר שראוי שגם בימנו יתייעצו חברי וועדת התושב"ע עם גדולי הדור בעלי הנסיון הרב ביותר בלימוד נושא זה והוראתו וכן בהבנת ערכו ומהותו הפנימיים.

²⁰ היינו נדמה כעובד ע"ז, דבר שיש למסור הנפש ולא לעשותו!

ובכן לא רק "מנהג ומסורת" עמדו בדרכה של הרפורמה אלא אף הלכה פסוקה מנעה זאת, שהרי הלכה היא שדברים שבע"פ אסור לכותבם וכן הוראות חמורות ביותר קבעו ש"מוטב ישרפו ד"ת ואל ימסרו"²¹ לנכרים, נשים ובכלל לתלמידים שאינם הגונים". ההיגיון העומד בבסיס ההנחיות הנ"ל הינו ככל הנראה המעמד הקריטי של קביעת אופי החיים היהודיים שראוי להמסר מטבעו רק לאנשי המעלה של העם, אותם שמקובלים היו ברזי דרכי החשיבה התורנית ומסורתיה הפילוסופיות. במהלך הדורות נבררו אותם שעסקו בהלכה והנהגה התורנית ע"י הקושי והמאמץ שהיה צריך להשקיע כדי להגיע לידיעת התושב"ע וכן ע"י העובדה שרק אותם שת"ח הנחו את לימודיהם בע"פ היו יכולים להחשב כברי סמכא בענייני היהדות²². ואכן פוסקים רבים מתמרמרים בימנו על ההסתמכות של העם על "ספרי הלכה לעם" באומנם שהאופי האמיתי של התורה לא מאפשר לפסוק כפי האמת בלא ברור המציאות הספציפית ע"י ת"ח הבקיא בכל רזי התושב"ע.²³

פתרוננו של רבי

נראה שרבי המציא דרך ביניים שהתקבלה על הכל, הוא פתר הבעיה בכך שכתב המשנה בצורה של קודים²⁴ שלא ניתנים להבנה בלא הסברה²⁵ של רב, שבעצמו קיבל התורה מרבו. משל היו המשניות רק ראשי הרים המבצבצים מעל פני הים, ים התלמוד, המכסה על היסודות וההסתעפויות הנסתרות של הרכסים הגלויים. כך הצליח רבי לשמר את מימד ה"בעל פה" למרות שהעלה הדברים על הכתב. אומנם כמובן שהדבר בא על חשבון הרחבת ידיעת התורה שלא התאפשרה עדיין לחלוטין אך החשש לשכחת גופי תורה²⁶ הוסר לעת עתה.

א"כ ייתכן שהשאלה העולה בימנו "כיצד נרחיב ונקל את לימודי הגמרא" הינה מוטעית מיסודה ולפי חז"ל עלינו לשמר לימודים אלו כאפשריים רק ל"בני עליה" מצומצמים שאפשר לסמוך עליהם שיוכלו להוות את דור ההמשך של ההנהגה התורנית של עמ"י. אומנם נראה שאצל רבים מבין מעלי השאלה יש אכן נסיון מכון לבטל את המצב ההיררכי של ההנהגה התורנית ולאפשר פלורליזם מחשבתי והלכתי בעם ואכמ"ל בעניין זה.

מי ילמד גמרא?

נראה שבתקנות של יהושע בן גמלא היתה תועלת רבה להקניית הבסיס התורני, כלומר המקרא והמשנה (שרבי הפכה לנגישה²⁷ לכל) אך כמעט ולא היה בהן מענה ללימודים הגבוהים, הגמרא וההלכה. ואכן מעטים יחסית היו שהמשיכו בלימודם גם בגיל המאוחר המתאים ללימוד הגמרא, וכאומנם ז"ל: "אלף נכנסים למקרא, מאה למשנה, עשרה לתלמוד, ואחד יוצא להוראה"²⁸. כלומר

²¹ והרי ברור שדבר כתוב כבר מסור ועומד בפני כל באי העולם בין הראויים לכך ובין שלא

²² לפי הידוע לנו רק כשלים בודדים היו לשיטה זו בסינון ההנהגה התורנית, בהם ניתן למנות את בוודאות אלישע בן אבויה, וייתכן שאף את צדוק ובייתוס, ויש"ו?

²³ למעשה מציאות שבה כל בחור צעיר שיוכל ללמוד מס' מגילה עם פי' שוטנשטיין כבר מרגיש עצמו בר הכי לפסוק הלכות ולדרוש דרשות על אסתר ומרדכי והיחסים ביניהם, הינה מציאות הפוכה בתכלית לכוונת חז"ל ונראה שלידים היה עדיף שלא ידע כלל ללמוד גמרא.

²⁴ למשל "חסורי מחסרה" שמתברר בגמרא כהסרה מכוונת של פרטים חשובים במשנה והניתנים להשלמה רק ע"י קבלה מרבו. לדעת זו הגישה המועדפת, שיש למורה לתושב"ע לנקוט בה, להסברת הפער בין "פשט" המשנה לבין הנאמר עליה בגמרא.

²⁵ חלק זה היה נקרא "גמרא" וכלל את כל הידיעות המשלימות הנצרכות ללמוד המשנה

²⁶ אומנם לפי רב האי גאון (שערי תשובה מהגאונים): "מימות משה רבנו עד הלל הזקן היו שש מאות סדרי משנה כמו שנתנו למשה מסיני, ומן הלל ואילך נתמעט ונתמסכן העולם וחלשה כבודה של תורה, ולא תקנו מהלל ושמואי אלא ששה סדרים בלבד... " אך כתב ע"ז הגר"ח מוולוז'ין בהקדמתו ל"שנות אליהו": "וברוח ה' אשר דבר בו (ברבנו הקדוש) כלל בששת סדרי המשנה כל הת"ר סדרי משנה ששנו דורות הראשונים וכל הברייתות והתוספות ליכא מידי מינייהו דלא רמיזי במתניתן". ויש אומרים שכללו דיני מדינה והנהגת מלכות שרבי הוציאם כדי שלא לעורר שוב רוחות מרד נגד הרומאים.

²⁷ אך כאמור לא בהכרח מובנת

²⁸ ויקרא רבה ב'

רק כ-1% מהלומדים בזמן חז"ל החלו לעסוק בלימוד **הקשה והמסובך**²⁹ של התלמוד **ורק עשירית האחוז**³⁰ היה מגיע בסופו של דבר לרמה של היכולת לברר הלכה מתלמודו.

המצב נבע כנראה מכמה סיבות בעלות מאפיינים חינוכיים, מקצועיים וכלכליים:

1. חשבו **שלא נכון** לעסוק בגמרא **לפני רכישת שני היסודות** וזה דרש זמן רב.
2. חז"ל³¹ הבינו **שלא שייך** לעסוק בפעילות הקוגניטיבית המאפיינת את לימודי הגמרא לפני גיל 15 ואילו גיל זה היה סמוך לגיל הנישואין (18 ולמעשה במקרים רבים אף קודם) ודרש מהנערים להחל לרכוש לעצמם מקצוע ופרנסה דבר שגרר בהכרח את עזיבת ספסלי הלימודים טרם קניית היכולת לעסוק בגמרא.
3. בניגוד ללימוד המקרא והמשנה (מרגע שנכתבה) שבהם **החומר ידוע ומוגדר** וממילא אפשר לחלקו מראש ליחידות ולהתאימן לגיל הילד הרי שהתלמוד ביסודו אין סופי הוא ורחב הוא מני ים וכולל דברים הבאים בגלגול, ממילא לא התאים לימוד זה **לתחילת** הלימוד.
4. ניתן לעקוב אחר **המחנך והספק** עבודתו בהוראת המקרא והמשנה אבל בלתי אפשרי כמעט לוודא **התקדמות התלמידים** בתחום הגמרא ולכן העדפת הקהילה תהיה לקבל מהשכיר תפוקה הניתנת למדידה, וכן יש העדפה מצד המחנך ללמד דבר שיכול לחוש בו ש"הצליח" במשימתו וכמובן שגם מצד הלומדים יש העדפה לדבר היותר "פשוט ומסודר".
5. מימד **הסיפוק**³² שבלומד הגמרא כמעט ולא קיים בשלבים הראשונים לא אצל המלמד וודאי שלא אצל התלמיד וע"כ לא מתאים כלל להוראת תלמידים צעירים.

תגובות ל"בעיות" לימוד הגמרא

בעקבות שנים רבות בתהליך הנ"ל שהביא למיעוט "בני עליה" שיכולים לברר³³ **ההלכה**, הנצרכת כ"כ לקיום העם, וכן הבקאים ברזי **"רוחה של תורה"** המצויים בגמרא ואינם נגישים ללומדי המשנה בלבד, נוצר לחץ הולך וגובר על ראשי העם ומחנכיו להגדיל כמות יודעי ההלכה ולומדי הגמרא.

יהדות ספרד- נטישת התלמוד

הרמב"ם מתאר את המצב בדורו כך:

³⁴ **בזמן הזה** תקפו צרות יתרות, ודחקה השעה את הכול, ואבדה חכמת חכמינו ובינת נבוינו נסתרה. לפיכך אותם הפירושים וההלכות והתשובות שחיברו הגאונים, וראו שהם דברים מבוארים - נתקשו בימינו ואין מבין ענייניהם כראוי אלא **מעט במספר**. ואין צריך לומר **הגמרא הבבלית והירושלמית, וספרא וספרי והתוספתא, שהם צריכים דעת רחבה ונפש חכמה וזמן ארוך**, ואחר כך ייודע מהם הדרך הנכונה בדברים האסורים והמותרים, ושאר דיני התורה היאך הוא. ומפני זה ניערתי חוצני, אני משה בן מימון הספרדי, ונשענתי על הצור ברוך הוא, ובינתי בכל אלו הספרים, וראיתי לחבר דברים המתבררים מכל אלו החיבורים בעניין האסור והמותר, הטמא והטהור, עם שאר דיני התורה, **כולם בלשון ברורה ודרך קצרה, עד שתהא תורה שבעל פה כולה סדורה בפי הכול בלא קושיא ובלא פירוק**. לא זה אומר בכה, וזה אומר בכה, אלא **דברים ברורים קרובים נכונים על פי המשפט** אשר יתבאר מכל אלו החיבורים והפירושים הנמצאים מימות רבנו הקדוש ועד עכשיו, עד שיהיו כל הדינים גלויים לקטן ולגדול, בדין כל מצווה ומצווה ובדין כל

²⁹ ראה הרחבה בעניין זה בפרק "בעיות המיוחדות להוראת התושב" ע בכלל והגמרא בפרט.

³⁰ בימנו מערכת החינוך הדתי מצפה **מכל** בוגר שלה להתנסות בלימוד הגמרא ולרשום הצלחה בפיצוח סוגיות מסוימות, נראה שיש כאן מהפך קיצוני מדי והיה ראוי לעצור באמצע הדרך.

³¹ אבות שם

³² אותו הנובע מהכרת ההתקדמות בחומר הנתון ללמידה

³³ אם בזמן שהיו ישראל על אדמתם רק עשירית האחוז הגיעו לכך הרי שבהתחזק הגלות המספרים ירדו אף יותר ונראה שהיו דורות שהיו ממש עניים בדעת התורה (ועליהם שייך לומר שהיו נחשבים כבהמות בפני הדורות שהתורה היתה מצויה ביניהם)

³⁴ הקדמת הרמב"ם ל"משנה תורה"

הדברים שתיקנו חכמים ונביאים. כללו של דבר: **כדי שלא יהא אדם צריך לחיבור אחר בעולם בדין מדיני ישראל, אלא יהא חיבור זה מקבץ לתורה שבעל פה כולה**, עם התקנות והמנהגות והגזרות שנעשו מימות משה רבנו ועד חיבור הגמרא. לפיכך קראתי את שם חיבור זה "משנה תורה", לפי **שאדם קורא בתורה שבכתב תחילה, ואחר כך קורא בזה - ויודע ממנו תורה שבעל פה כולה, ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם**.³⁵

וכן כתב בשו"ת הרא"ש, כלל מג, ח :

"באלו³⁶ הארצות רוב הגיונם בספרי הרי"ף"

ר' מנחם אבן זרח, צדה לדרך, טו ע"ב נחרץ בקביעתו:

"בתקופת הרמב"ם והרמ"ה **לא למדו בספרד גמרא** אלא רק את הלכות הרי"ף".

ר' מנחם המאירי, הקדמה לבית הבחירה – נדרים:

"רצון רוב המתלמידים" ללמוד בשיטת הרי"ף **תמורת** הלימוד בתלמוד.

הפתרון שנקטו בו גדולי ספרד (ייתכן שרק הסכימו לנטיית העם אך חד הם) היה **הוצאת התלמוד ועיונו מחומר הלימוד של מערכת החינוך היהודית ושימוש בתחליפים** יותר מסודרים ויותר מכוונים **להלכה למעשה**³⁷, כדוגמת הלכ' הרי"ף ולאחר מכן משנה התורה של הרמב"ם. בכך הפך הים העמוק והמסובך של התלמוד לעוד "**בריכות**" נוחות ללימוד וליישום. למעשה הפך התלמוד למעין "משנה מבוארת" ובכך אכן נפתרו רוב הבעיות של בני הדור **הוא** כיוון שההלכה הפסוקה מאת הרי"ף והרמב"ם הספיקה להם לפי מצב חייהם באותו דור.

מה היה אילו?

נדמה לי שאילו ראשי מערכת החינוך הדתי בארץ עם קום המדינה היו "ספרדים", בני דורו של הרמב"ם, הרי ששאלות רבות הנשאלות בימנו לגבי "הקשיים בהוראת הגמרא" כלל לא היו נשאלות שהרי הפתרון היה מאד פשוט ומנוסה ומוטבע בהלך הרוח של הספרדים- **נטישת** החלקים הקשים והלימוד העיוני- פלפולי, ואימוץ ספרות הלכתית נהירה שמביאה רק את הסוגיות הבסיסיות מהגמרא ומתמקדת בעיקר בברור ההלכה למעשה. כמובן שזה לא היה המצב בקום המדינה, למעשה גם לא לגמרי בדורות הקודמים בארצות "ספרד" שהושפעו מהאשכנזים שתגובתם כאמור היתה **שונה**:

המצב ב"אשכנז"

לעומת ספרד, בצפון אירופה לא העלו בדעתם כלל לוותר על **הלימוד העיוני** הקלאסי וממילא הבעיות של לימוד הגמרא הלכו וגברו והפתרונות **החלקיים** שנמצאו היה כדלהלן:

רש"י

באשכנז קם גדול הפרשים של התורה בכלל והגמרא בפרט והפך את **התלמוד**³⁸ מספר בלתי נגיש לרוב היהודים, לספר שכל מי שבקיא ב**יסודות דרכי הלימוד** של הבבלי יכול ללמוד בו **סוגיות ולהבין** במידה רבה (גם אם **לא לפסוק** הלכה מתוך לימודו) גם **בכוחות עצמו**. בכך נפתרו במידה

³⁵ אומנם לתלמידיו לא לימד כך אלא כך העיד על עצמו ש"דע תחילה שאני חס ושלום לא אמרתי לא תתעסקו לא בגמרא ולא בהלכות הרב ר' יצחק [אלפסי] או זולתו. היודע עד שיש לי כמו שנה וחצי שלא למדו אצלי חיבור (משנה תורה) אלא שנים או שלושה אנשים למדו מקצת ספרים [ממשנה תורה] ורוב התלמידים רצו ללמוד ההלכות של הרב ולימדתי אותם כמה פעמים כל ההלכות, וגם **שנים** שאלו ללמוד הגמרא ולימדתי אותם מסכתות אשר שאלו" רמב"ם, איגרת לר' פנחס הדיין, איגרות הרמב"ם, מהדורת ר"י שילת, עמ' תלט

³⁶ נכתב לאחר גלותו למרוקו ומציין בכך ההבדל בין **אלו** הארצות לארץ מוצאו- גרמניה

³⁷ כאמור לספרדים היה ברור **שתכלית** לימוד הגמרא הינה ההלכה ואם תכלית זו לא הושגה עוד בלימוד הגמרא כפי שהיא, הרי שהיה ברור שיש להגיע לתכלית הרצויה ע"י לימוד הרי"ף והרמב"ם

³⁸ הבדל מהותי יש בין יצירת ספר חליפי עם חומרים מותאמים (רי"ף) לבין שימור המקור והתאמתו לקהל היעד

רבה הבעיות הפדגוגיות של לימוד הגמרא, שהרי למרות שעדיין היה צורך ללמד **דרכי** הלימוד הרי שלאחר זמן מה של לימוד עם מלמד רציני יכול היה כל בחור להמשיך **ולסיים** מסכתות שלמות **בעצמו** (כמובן בעזרתו הצמודה של רש"י). לימוד התלמוד הפך להיות דבר השווה (כמעט) לכל נפש ולא רק למי שהיה לו **מלמד פרטי** שיכול ללמדו כל הגמרא³⁹. אומנם ברור שגם עם כל הכבוד וההערכה לפירושו של רש"י עדיין נשארה הגמרא **חומר** לימודי המתאים לבני הגיל המבוגר יותר וגם הם עדיין נצרכו לתקופת הכשרה ללימוד הגמרא. בעיה נוספת הינה חוסר ההתייחסות של רש"י **לפסיקת ההלכה** שברוב המקרים נותרת עלומה מהלומד עם פרש"י. אם כן הבעיות לא נפתרו הגם שהוקלו במידה מסויימת.

התוס'

"לולי חכמי הצרפתים בעלי התוספות שעשאוהו התלמוד ככדור אחד ועליהם נאמר דברי חכמים כדרבנות והפכוהו וגלגלוהו ממקום למקום עד שנראה לנו כאחת מבלי סותר ומבלי עוקר אלא סוגיא זו אומרת בכה וסוגיא זו אומרת בכה ולא קרב זה אל זה ונמצא **מיושר התלמוד ומקושר וכל הסתימות יפושרו ותוכן פסקיו יאושרו**"⁴⁰. **מהרש"ל**, הקדמת ים של שלמה

נכדיו וממשיכיו של רש"י עמלו רבות להפוך את הגמרא מספר **פלפולי עיוני** (בלבד) לספר **הלכתי** שהלומדו עם התוס' יוכל להסיק ההלכה מתוך לימודו בלא להזדקק לספרי קיצורים כדוגמת הרי"ף וההלכות. למעשה הצלחתם היתה רבה כ"כ עד שאפילו בספרד החלו **לחזור** ללימוד הגמרא עם פרוש התוס' כיוון שמצאו בכך את **התכלית** הרצויה **מבחינתם** לימוד "אליבא דהלכתא". ונראה שעד סוף ימי הראשונים כבר לא היה בעולם עוד מקום שלמדו בו **רק**⁴¹ את הרי"ף כחלופה ללימוד הגמרא וחזר לימוד הגמרא להיות חלק משמעותי בחומר הלימוד של נערי וחכמי ישראל.

תופעות לוואי לפתרונות

ראינו א"כ כיצד התמודדו בתקופת הראשונים עם ה"משבר הלאומי" הראשון בלימוד הגמרא. שתי **תגובות** שונות בתכלית היו בעם ישראל לבעיית לימוד **הגמרא- ההלכה**⁴², נראה לי שאפשר לזהות בנקודת החילוק בין התגובות לבעיה זו את יסוד ההבדלים בין יהדות ספרד ליהדות אשכנז עד ימנו, נראה שההבדל בתגובה שינה את **דרך הלימוד**, דרך **הפסיקה** ודומני **שאף את כל החוויה הדתית**⁴³

³⁹ בכך "הצליח" רש"י להפוך התושב"ע לתורה שבכתב (נראה שהראשונים הבינו שרבי בכותבו התושב"ע הכריע שמותר לכתוב התושב"ע אפי' אם בכך תהיה נגישה לכל אם יהיה בכך צורך שעה)

⁴⁰ הלכה שאין לומדים מן הכללות ולכל כלל יש יוצאים רבים מהכלל

⁴¹ אומנם נראה שבמקרים של מסכתות מסויימות (שופעות אגדות לא הלכתיות) היו שהמשיכו להעדיף את הקיצורים ההלכתיים וכך למשל מעיד ע"ר' מיישטרלין הכותב למהרי"ל **ממניץ** (המאה ה-ט"ו): "... וגמרא **מגילה לא למדתי** רק מה שקריתי באלפסי..."

⁴² עד אותו זמן המושגים היו חופפים, כלומר היה ברור **שתכלית** לימוד הגמרא הינה כדי לברר ההלכה והאמונה ⁴³ **באשכנז** דבקו בלימוד הגמרא ולא חיפשו "קיצורי דרך" **להלכה**. ממילא התורה נותרה מתאימה ל"אליטות" בלבד שמצדם ראו ביכולתם המיוחדת **ללמוד** גמרא בעיון, את עיקר חשיבותם ונתנו עוד ועוד תוקף לעיקריות וחשיבות ביסוס החיים היהודיים על **הגמרא ולימודה**. בניגוד לכך בעולם ה"ספרדי" הנטיה היתה להגיע **להלכה** בצורה הפשוטה ככל האפשר בלא פילפולים מיותרים, ממילא **ההלכה** היתה יותר נגישה לעם (וה"עמך" היו יותר תורניים) וכן הת"ח לא התגאו ביכולתם לפלפל בגמרא אלא דווקא בבקיאותם בהלכה ובקיומה. דוגמא מאלפת לכך בדברי הנמ" (חידושים על מס' ברכות כז-כח): "תלמידים המתקבצים לשמוע מפי אחד מיוחד להם אשר נאה לו למעלתו להתקבץ לפניו, כמו שעושים היום **במלכות צרפת ואשכנז** שיש תלמידים שיודעים בהלכה **כמו הרב ולפעמים מנצחים אותו... אבל בגלילותינו אלה מלכות ארגון וספרד שהרב שלם מאוד ובקי ביותר** על התלמידים..."

וכן בעוד שבאשכנז הגדולים עסקו **בחידוש חומרות** מתוך **פלפול** סתירת הסוגיות חכמי ספרד ביטאו חסידותם **בקיום** ההלכה הפשוטה וילמודה, ופחות ב"חומרות מחודשות"- דבר שהקל גם על כלל הציבור לשאוף **לחסידות**.

בדרך הלימוד ההבדל יוצר גם שוני בגישה ל"**אמצעי עזר**" בלימוד הגמרא, הספרדים יאמצו בחום ואילו האשכנזים יראו בהם פגיעה ב"**עמל**" התורה שהפך מזוהה כ"כ עם לימוד **הגמרא**. למשל הדוגמה הבאה: "בישיבת וולוז'ין, בימי ר' חיים מוולוז'ין ור' יצחק בנו, היו חידושי מהרש"א "סגורים על מסגר" ולא ניתן לתלמיד לעיין בהם אלא "ברישיון מפורש"."

של שתי העדות. ממילא לדעתי יש לקחת בחשבון **הבדלים** עתיקים אלה בבואנו לדון ב"בעית הוראת הגמרא בימנו" ולהבחין בנטיית השונות של שתי העדות וצרכיהן.

פתרון משנה- שינוי הגדרת התכלית

[בדורות שעברו] למדו בעסק גדול ומסרו נפשם על התורה וידעו בלא עיון כל התלמוד פירוש [רש"י] ותוספות... [ואילו עתה] מרוב טורח הלימוד העיון והפלפול, רבים פורשים מן הלימוד מרוב טורח השמועות והדקדוק שאומר על פה, כי אומרים מה נוכל להבין סברות מבחוץ? הלואי שהיינו יודעים מה שבתוך הספרים... אבל עתה מרוב טורח השמועות... **עוסקים בשגגות ובליצנות ומבלבלים ומבטלים ועוסקים במיני תחבולות ואין להם יראת שמים... כסבורים הפלפול עיקר**, לצעוק ולהרים קול חצי יום בדיבור אחד... כי מרוב טורח הפטפטים שהם מפטטים הם מתבטלים לגמרי ולא ישיגו לא תורה ולא נביאים ולא כתובים ולא אגדות ולא משנה ולא מדרשים ולא שום חכמה, מחמת רוב בטלנות ותחבולות שלהם.⁴⁴

נראה שחלק מהלומדים והמלמדים באשכנז פתרו בעיית חוסר ההגעת **לתכלית ההלכה** בלימוד הגמרא, בכך שהיפכו היוצרות והגדירו **מחדש את תכלית הלימוד** של הגמרא. לפי ההגדרה החדשה תכלית הלימוד איננה עוד ההלכה למעשה אלא הלימוד עצמו. והקושי של הלימוד **איננו הבעיה** אלא המהות- זהו עמל תורה שבו **אמור להתיגע** האדם היהודי בעולמו של הקב"ה שאין לו בו אלא ד"א של תלמוד⁴⁵ בלבד. תפיסה זו יכולה לבוא לעולם כיוון שבזכות רש"י ניתן היה כעת לעמול בלימוד הגמרא בלא להגיע להלכה (מה שלא קרה כשלמדו בליווי רב צמוד) וכן ניתן היה לאמץ **שיטת הלימוד** של התנאים ולהפוך הלימוד לחוויה אינטלקטואלית של המצאת חילוקים דקים בין סוגיות שלספרדים היו פשוט "**חלוקות**" ביניהן. מעתה לא הוטרו כ"כ הלומדים, המלמדים ו**שוכריהם** מהעובדה שהילדים נשארים נבערים מדעת **ההלכה** והסתפקו במעמד **העילוי הפלפול** שזכו בו הלומדים בעלי יכולת האילתור וההמצאה הגדולים ביותר. בספרי האחרונים יש בקורת רבה על תופעה זו שפשטה כאש בארצות אשכנז ונראה שלקראת המאה ה-18 **שיטת לימוד** זו כבר איבדה במידה רבה מהפופולאריות שלה וחזר הלימוד של רוב תלמידי אשכנז להיות מכוון לפחות רשמית לידיעת התורה (אך עדיין לא **ההלכה**!). נראה שמתחת לפני השטח התפיסות שהיו **ביסודה** של שיטת הפלפול קנו אחיזה בליבותיהם ומחשבותיהם של חכמי אשכנז וגם בימנו המעמד של העילוי הפלפול יהיה גבוה מאשר של הבקיא ב"משנה ברורה" וכן התפיסה שעל האדם לעמול **בעמל תורה** ולא **לחיות חיי תורה והלכה** עדיין רווחת מאד בקהילות האשכנזים. נראה גם שהתפיסה האומרת ש"בלא יכולת לפלפל בגמרא" ילד יהודי הינו בעייתי ואולי אף לא יוצלח, עדיין משפיעה רבות בקביעת תוכנית הלימודים בא"י⁴⁶ וכן חורצת גורלות של בנים הנשלחים לשיבות תיכוניות וגבוהות הגם שייתכן והם שייכים דווקא לאותם 99% **שאינ הדבר מתאים להם לפי ראיית חז"ל**.

אומנם יש לציין לטובה שמהרגע שלימוד הגמרא הפסיק להיות **כלי לברור הלכה** והפך לעניין של **מעמד חברתי** הרי שהמוטיבציה ללימוד גברה פלאים וכמות לומדי הגמרא הלכה וגדלה עד שבתקופות מסוימות לא היה ניתן למצוא בעיר גדולה כ'בריסק' אף לא ע"ה אחד!

הצת החדשה

עם הגיע המהפכה התעשייתית הגיעה גם זו החינוכית. ברחבי העולם והאומות החלו להשקיע כספים רבים בהעלאת רמת ההשכלה של הנוער כדי להכשירם לחיים בעולם החדש והמורכב. היהודים לא יכלו⁴⁷ לעמוד זמן רב מנגד ולא להצטרף לקידמה המדעית. החלו לצוץ מסגרות חינוכיות ששילבו במהלך יום הלימודים מלבד הוראת מקצועות הקודש גם לימודי מקצוע ומדעים. וכך למרות שזמן הפנאי החל להתרבות הזמן ללימוד תורה בגיל הצעיר דווקא החל להעלם, וכן בעוד שבעבר היה ברור שחינוך ילדי ישראל פירוש אחד לו- לימוד התורה החלו לצוץ מסגרות חינוכיות שראו בהוראת דברים

⁴⁴ ארחות צדיקים (המאה ה-15), עמ' קצא-קצד

⁴⁵ במקור **הלכה**

⁴⁶ למשל העובדה שנערכים דיונים ומחקרים בשאלה "**כיצד** נלמד גמרא" ולא בשאלה "את מי נלמד גמרא"

⁴⁷ בין אם מגזרת מלכות או מחשש לאבטלה וחרפת רעב

אחרים חובה חינוכית ויש שראו בהם אף את החובה העיקרית ואת הורת התושב"ע כמקצוע שולי שאין חשיבותו דומה לחשיבות המתמטיקה או האנגלית.

גם סגנונות ההוראה השתנו וההרצאה הפרונטאלית החלה להתפס כלא מעודכנת ולא יעילה בהוראה המתחשבת בצרכי התלמידים. גם מקצועות הוראת התורה החלו לנסות לעדכן את "ארגז הכלים" העומד לרשותם ובכך לפצות על הפיחות החמור שחל במוטיבציה ללימוד מקצועות אלו.

במקביל החשיבה המודרנית החלה **לסדר** את כלל הידע האנושי בצורה הגיונית ואנציקלופדית. דבר זה הביא בתחילה לפגיעה בהערכת חכמתם של חז"ל שהחלו להיתפס כבעלי חשיבה לא מדעית ולא מסודרת וכן לניכור נוסף ללימוד הגמרא שכל אופיו נתפס כעומד בניגוד לדוגמות החינוכיות ה"מודרניות".

כך הגענו למצב שבו יש לנו שפע של זמן פנאי שצריך "להרוג" אך אין די ממנו ללימוד תורה בצורה יסודית, יש מתודות לימודיות מפותחות (שנוסו בכל העולם) אך לא בהוראת התושב"ע. יש חומר המסודר דידקטית בהתאמה לרמת התלמידים אבל לא בהוראת הגמרא שבה אותה הסוגיה שהייתה קשה להבנת התוס' (צ"ע) עומדת גם למול עיני התלמיד הצעיר בחטיבת הביניים ואף קודם לזמן זה.

כמובן שהפסקה האחרונה אינה נכונה ביחס לציבור החרדי, שם הקלת תנאי הפרנסה הביאו לריבוי לומדי התורה עד גיל מאוחר וכן ההימנעות מהפניית הקשב ללימודי חול מנעה גם את רוב הבעיות המתוארות לעיל, כך למרות שממשיכים ללמד באותן השיטות והמתודות יש אכן הצלחה לא מבוטלת בהנחלת ידיעת התושב"ע בכלל והגמרא בפרט לציבור. בנוסף לא רק שהמעמד החברתי שיש ללימוד התורה לא פחת, אלא ראשי הציבור הצליחו להביא את הצעירים למצב של לחץ כמעט קיצוני להצליח בלימוד זה, בהתנתם את הצלחתם האישית המשפחתית והחברתית בעניין זה- גדלותם בתורה **ופלפולה**. אם כן נראה שהעיקר בהצלחת לימוד הגמרא הינו **היחס והזמן** ואילו המתודות והחומרים יכולים לעזור למי שחסרים לו שני הגורמים המכריעים הנ"ל אך לא יכולים להוות תחליף אמיתי להם.

בעיות המיוחדות להוראת התושב"ע בכלל והגמרא בפרט

נציין כאן כמה קשיים הייחודיים להוראת המקרא המשנה והגמרא

- בניגוד למקרא הנושא אופי **סיפורי** ברובו, דבר **המושך את לב הילדים**, מימד זה קיים במידה מועטה בגמרא⁴⁸ וכמעט ונעדר מהמשנה
- המשנה ברובה מסודרת בד"כ לפי נושאים סגורים בלי סטיות לנושאים אחרים, דבר המקל על הבנת החומר וכן מתאים לצורת הלימוד המודרנית משא"כ בתלמוד הנוטה לערבב נושאים מתחומים שונים בדרך "אגב" ובכך מקשה על תלמיד צעיר להסתגל ללימוד. הוראת פרשות מסוימות בתורה, המרובות במצוות, דומה בכך לגמרא אך **לרוב** המקרא יש **מסר אחיד** למדי- החובה לקיים התורה ולעבוד לה' לבדו וע"כ קל לתלמיד "לתפוס ראש" ולהבין את המסר שמנסה המחנך להעביר לו בזמן ההוראה
- המשנה ממוקדת בצד **הפורמאלי** של החיים "כיצד אני מקיים את המוטל עלי"- שאלה המתאימה לגיל הרך יותר שטרם פיתח את היכולת והתעוזה לשאול "**למה** לי לקיים את המצוות" וע"כ מתאים מאד הגיל הצעיר ללימוד המשנה והמקרא **הדוגמטיים**. לעומת זאת לימוד הגמרא **הספקנית** והמתלבטת **איננו מתאים כלל** להלך רוחם של הצעירים אלא רק לבני הנוער **שעברו** את שלב המרידה "לשם מרידה" והגיעו לשלב של חיפוש המשמעות למעשיהם ומקורותיהם, להם לא די כבר במקרא ומשנה ודווקא התלמוד מהווה את החומר המתאים לצרכיהם הפסיכולוגיים והמנטאליים.

⁴⁸ ישנם בתים רבים בהם נהוג לקרוא לילדים סיפורי "כה עשו חכמינו" שהינם בעצם אגדות מהגמרא. נראה לי נכון להכניס לימוד סיפורים אלו בכיתות הנמוכות בצורה של לימוד הסיפור **כפי שמופיע** בגמרא ואח"כ לקרוא הצורה המותאמת לילדים, בכך ההכרות עם לשון הגמרא תגיע בשלב מוקדם ותתקשר עם דבר מעניין ומובן מהשיכול להוות כר טוב להמשך פיתוח לימוד הגמרא

- דרך "השקלא וטריא" של הגמרא מהווה קושי **מנטאלי** לא מועט שאינו מתאים לרבים מבני הנוער בלא הכנה מרובה וסיוע רב בקליטת הדברים ובלא הגעה לגיל המתאים לעניין
- בניגוד למקרא שתלמיד סביר יכול ללמוד גם בלא ליווי צמוד של מחנך התושב"ע זקוקה לרב שיתן הקדמות וביאורים למושגים השונים לכל אורך הלימוד, פתרון מסויים לבעיה זו הינם פירוש רש"י לגמרא ופירוש הרב קהתי למשנה (אין לדמות פועלו העצום לאף אחד מקודמיו ברמת הבהירות שמספק פירושו לתלמיד, בהירות שכמעט ומייתרת את הצורך במורה למשנה בגיל החטיבה ואילך)
- שאלת הלשון- בניגוד לתקופת הגלות שבה השפה העברית הייתה מתה וקשה לתלמידים ששלטו בחייהם בשפות אחרות, וכך המשנה והמקרא היו קשים יחסית להבנתם מאשר הגמרא לדוברי הארמית הבבלית, היוצרות התהפכו עם בוא הציונות ובימנו שבו המקרא והמשנה להיות מובנות בלא צורך בתיווך לשוני צמוד ואילו הגמרא הפכה לקשה וזרה לתלמידים שלא הורגלו **מנעוריהם** בלימוד התורה בשפה **אחרת**
- בעיית **התכלית**- בלימוד המקרא לומדים לדעת **הסיפור**, במשנה לדעת **הדין** אך מה התכלית שיוצאת לתלמיד שבילה שעתיים בנסיון להבין **על מה דנים** אב"י ור"ב וכלל לא הגיע מעולם להבנה של מה המסקנה של דבריהם וכיצד זה נוגע לחייו? הוא עלול בהחלט להגיע לתחושה שלימוד זה הינו חסרת תכלית ותועלת וכל תכליתו הינה רק "לבזבז מזמנו היקר"

פתרונות שונים שהוצעו לבעיות השונות

יש להבחין תחילה שחלק ניכר מהקשיים הינם אובייקטיביים ולא ניתנים **לפתרון** כלומר יש צורך בבשלות מנטאלית מסוימת כדי לגשת ללימודי התושב"ע בכלל **והגמרא**⁴⁹ בפרט, ע"כ כל ניסיון להקדים את הזמן **עלול** ליצור הרגשת אי נוחות ואף סלידה מהלימוד אצל התלמידים ע"כ על המורה לשים לב לתלמידיו ולוודא שאינו יוצר אנטגוניזם לגמרא שמקורו לא בחוסר אהבת התורה של התלמיד אלא בעובדה שמנסים ללמד אותו דברים שאינם מתאימים לרמתו

כפי שראינו כבר בימי ראשוני ספרד החלו לערוך את הסוגיות בצורה שיהיו יותר פשוטות להבנה ומכוונות להלכה הנוגעת לחיי המעשיים (רי"ף) גישה זו יכולה ואכן הינה מהווה בסיס לספרים שונים העורכים את סוגיות הגמרא מחדש במטרה להתאימן לרמה המשתנה של התלמידים מ"מתחילים" למנוסים ומתקדמים. יש לברר את היסודות התרבותיים והסמכותיים של גישה זו ולדחות את דברי המלעיזים על "הפוגעים" ב"צורת הדף המקודשת".

בספרי הראשונים מצויים לרוב ציונים לכך שהם ציירו סרטוטים ואיורים במטרה לבאר עניין מסויים בתורה ואף על משה רבינו נאמר שנזקק להדגמה חיה לגבי צורת המנורה וחידוש הלבנה, כמובן שיש להרבות באמצעי המחשה בכל אימת שהדבר יכול להועיל להבנת החומר הנלמד.

כפי שכתבתי לעיל, הגמרא נושאת אופי ספקני וחוקרת אחר **מקורות** הדינים, דבר שהיה קשה ללמדו בד"כ. אומנם ישנם תלמידים רבים שחינוכם גורם להם להטיל ספק בזוהרם הדתית ולחפש לה מקורות ואסמכתאות, חשיפתם לצורת החשיבה **הביקורתית**⁵⁰ של חז"ל יכולה מאד להועיל להם בגיבוש זהותם וקבלת דברי חז"ל. כמובן שצריך להיזהר שלא ליצור בלבולים וספקות אצל תלמידים צעירים מדי או כאלה שאמונם בהלכה באה להם בטבעיות בלא חקירות ודרישות, בכיתה עם הרכב הטרוגני צריך המורה לשים לב שמה שיכול להחיות את הרגש הדתי של פלוני עלול לפגוע באמונתו התמימה של חברו.

⁴⁹ כמובן לא מדובר בהלכה ולא בספרי ליקוטים מותאמים

⁵⁰ כשהמחנך מדגיש עניין זה ומערב הכיתה בהתלבטויות

בבליוגרפיה

- כ"ץ, יעקב: 'על בעיות בלימוד התלמוד בבית הספר' בתוך **סיני** (כרך ט' תש"א וכרך י' תש"ב).
- היינמן יוסף: **הוראת תורה שבעל פה** (ירושלים תש"ך).
- מונק, מ.: **על הוראת התלמוד** (קרית ספר, תשכ"א).
- שלזינגר, י.: 'על הדידקטיקה של הוראת התלמוד' **שמעתין** 50 (תשל"ח).
- שוורץ, י.: 'על הוראת סוגיה תלמודית' **בשדה חמד** (תש"מ).
- אמיד, י' (תש"ס). הוראת הגמרא – הקשיים והניסיונות לפתרון. **שאנן**, ו, 92-85.
- 57-39, אמיד, י' (תשס"ב). אמצעים חזותיים בלימוד תורה שבעל פה. **מים מדליו**, 13.
- ארנד, מ' (תשל"ח). מקומם של לימודי הקודש בבית הספר הישראלי. בתוך י"ד גילת וא' שטרן (עורכים), **מכתם לדוד: ספר זכרון הרב דוד אוקס ז"ל**, תרס"ה-תשל"ה (עמ' 342-357). רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- כ"ץ, י' (תשי"ט). הוראת תורה שבע"פ בביה"ס הממלכתי-דתית. בתוך **אנציקלופדיה חינוכית** (כרך ב, עמ' 1076-1082). ירושלים: מוסד ביאליק.
- לוי, י' (תשמ"ח). הערכת הישגים בלימודי היהדות. רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- מונק, נ' (תשמ"ז). דרכים ושיטות בהוראת דינים. **מורשת יעקב**, א, 113-100.
- פרנקל, י' (תשמ"א). **עיונים בעולמו הרוחני של סיפור האגדה**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

62-60.

אתר האינטרנט:

<http://www.daat.ac.il/daat/toshba/horaat/c4-2.htm>